

Türkiye’de 1945-1960 Döneminde Sivil Toplum Örgütlerinin Varlığı Meselesi

Ahmet Özkiraz¹, M.Nazan Arslanel²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 1945 – 1960 döneminde Türkiye’de sivil toplumun varlığı meselesinin durum tespitini yapmaktır. Çalışma anlayıcı-yorumlayıcı bir yaklaşımla kaynakların incelenmesine dayanmaktadır. Öncelikle çalışmada, çok partili hayata geçişle birlikte bir anda sayıları artan sivil toplum kuruluşlarının neden tek partili dönemde yok denebilecek bir durumda olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra 1945 yılında çok partili hayat ile birlikte sivil toplumun büyük bir gelişme içerisine girdiği, Demokrat Parti iktidarı boyunca sivil toplum örgütlenmelerinin hangi alanlarda ağırlıklı olarak varlık gösterdikleri, sivil toplum örgütlenmelerine yönelik çıkarılan yasalar ve yasa değişiklikleri, iktidar partisinin sivil topluma karşı tutumu ile 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nde sivil toplumun rolü konuları üzerinde durulmuştur. Tek parti döneminin baskıcı ve yasakçı yaklaşımı nedeniyle gelişme ortamı bulamayan sivil toplum örgütleri, 1945 yılından sonra bir sıçrama yapmış, önce çok sayıda siyasi parti kurulmuş, ardından sendika, birlik, oda ve dernek kuruluşlarında büyük bir artış olmuştur. Bu gelişmeleri Basın Kanunu’nda yapılan değişiklikler izlemiş ve sansürün de kaldırılmasıyla çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Bu gelişmeler 1945-1960 yılları arasında sivil toplum örgütlerinin sayı ve etkinlik bakımından ciddi bir önem kazanmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Tek Parti Dönemi, 1945-1960 Dönemi.

Existence of Non-Governmental Organization in 1945-1960 Period in Turkey

Abstract

The purpose of this study is to determine the state of the existence of non-governmental organizations in the 1945-1960 period in Turkey. The study is based on interpretive discussion of secondary sources. We will discuss why there were too few non-governmental organizations in the single-party period and the number of the organizations increased dramatically following the transition to the multi-party system. Later, we will examine in what fields non-governmental organizations were active in the Democrat Party period with regard to the laws and regulations on non-governmental organizations. Last, we will assess the ruling party’s attitude toward non-governmental organizations and the role of the organizations in the 1960 Coup. Non-governmental organizations found no opportunities to

¹ Doç.Dr. Gaziosmanpaşa Ün.İİBF Kamu Yönt. Bölümü, Ahmet.ozkiraz@gop.edu.tr

² Yrd.Doç.Dr. Gaziosmanpaşa Ün. İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, mnazan@arslanel@gop.edu.tr

make progress due to the single-party system's oppressive attitude. However, many political parties, unions, chambers and associations were established after 1945. A good number of newspapers, journals and magazines were published with the amendments to Press Law for overturning press censorship. These developments led to a sharp increase in the number of non-governmental organization in the 1945-1960 period.

Keywords: Civil Society, Single-Party Period, 1945-1960 Period

GİRİŞ

Demokrasilerin vazgeçilmezi olarak görülen ve son yılların en çok ilgi çeken konularından biri olan sivil toplum, siyaset biliminin en önemli inceleme konularından olmuştur. Aslında her dönemde ve her siyasal sistemde ortak çıkarlara sahip insanların siyasal hayatı etkilemek, çıkarlarını korumak için belirli örgütlenmeler oluşturdukları görülür. Bu örgütlenmeler, siyasal iktidarı etkileme yoluyla isteklerini yerine getirtmeye çalışırken, çalışma yöntemleri, içerisinde buldukları siyasal sisteme göre farklılıklar gösterir. Sivil toplum örgütlenmelerinin içerisinde bulunduğu siyasal sistem sivil toplum örgütlerinin siyasal iktidarı etkileyebilme derecesini de belirlemektedir. Demokratikleşme sürecinin temel şartlarından biri olarak kabul gören sivil toplumun tek başına bunu sağlaması mümkün değildir. Yani yalnızca sivil toplumun varlığına bakarak o siyasal sistemin demokratik olduğu söylenemez.

Demokrasi ve sivil toplum ilişkisinde demokratik bir sivil toplumun oluşabilmesi için öncelikle sivil toplumun; bireylerin, bireysel ya da toplumsal çıkarları, talepleri, sorunları gündeme getirmek için kurmuş oldukları gönüllülük esasına dayalı, devletin iktidar alanının dışında ve ondan özerk örgütlendiği bir alanın olması gerekir. Başka bir ifadeyle sivil toplumun, çoğulcu bir sistemde güdülenmeden, kendi finansman kaynaklarıyla varlığını sürdüren ve devletten bağımsız özerk olarak faaliyetlerini yürüten bir yapı olması gerekir.

Sivil toplum demokratik yönetimlerin kurulmasına ve devamlılığına katkıda bulunurken, devletin yönetim anlayışında da gelişmeler sağlamada etkili olur. Aynı zamanda demokratikleşme sürecinde önemli bir aracı rol oynamaktadır. Toplumsal taleplerin siyasal alana taşınmasında sivil toplum önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bundan başka sivil toplum, siyasal iktidarın kontrolü, katılım düzeyinin yükseltilmesi, demokratik geleneklerin yerleştirilmesi, toplumsal çıkarların iktidara

iletilmesi, toplumda var olan anlaşmazlıkların çözümlenmeye çalışılması, siyasetçilerin aynı zamanda siyasal sistemin halka karşı olan sorumluluklarının arttırılması ve toplumun bilgilendirilmesi gibi demokratik işlevlere de sahiptir.

Demokrasi ve demokratikleşme için bu denli büyük öneme sahip olan sivil toplumun ülkemizdeki gelişmesine baktığımızda, günümüzdeki durumunu ortaya koyabilmek için Osmanlı toplumsal ve siyasal yapısı içerisinde devlet-toplum ilişkilerinin göz ardı edilmemesi gerekir. Bilindiği üzere Osmanlı’da toplumsal-siyasal yapı çok keskin bir yöneten-yönetilen ayrımına sahipti. Bir tarafta Sultan ve asker-sivil bürokratlar (umera) diğer tarafta halk (reaya) toplumun taraflarını oluşturmaktaydı. Yani Osmanlı’da Batılı anlamda bir sınıfsal yapılanmanın olmaması, hiyerarşik bir tebaa yapısının varlığı Batı tarzı bir sivil toplumun ortaya çıkışını engellemiştir. Ancak yine de sivil toplum olarak kabul edilebilecek birtakım örgütlenmelerin (loncalar, ahi birlikleri, millet sistemi, tarikatlar) on dördüncü yüzyıl itibariyle ortaya çıktığını görmekteyiz. Osmanlı’nın modernleşme sürecine girmesiyle birlikte değişen Osmanlı klasik devlet düzeni Tanzimat ile birlikte tanınan hak ve hürriyetler ile devlet-toplum ilişkisi yeni bir boyut kazanmaya başlamıştı. Devlet, toplumu her açıdan düzenleme yaklaşımını bırakma eğilimi içerisine girmişti. Ardından 1908 Devrimi olarak da nitelendirilen İkinci Meşrutiyet Dönemi Devletin, topluma daha fazla katılım hakkı tanıdığı bir süreç olmuştur. İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı’nın modernleşme sürecinde toplumsal hareketlerin yaşandığı ve özellikle örgütlenmeler açısından çok önemli gelişmeler olduğu dönem olmuş, hatta cemiyetleşme dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde yaşanan sivil yapılaşmanın bir sonucu da Cumhuriyet Türkiye’sinde devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkilerin temellerinin atılmış olmasıdır.

Cumhuriyetin ilanından sonra tek parti yönetimi dönemi, sivil toplumun gelişimi açısından pek parlak olmamıştır. Tek parti döneminde yönetime muhalif olan veya siyasi nitelikte dernek, birlik, oda vs. kapatılmış veya kuruluşları yasaklanmıştır. Döneme hâkim olan düşünce toplumun homojen bir yapılanmaya sahip olmasıydı. Yani dili, kültürü ve gayeleri bir olan kişilerden oluşan sosyal ve siyasal bir bütünlük sağlanması amaçlanmıştı.

Bu düşünceyle kontrol altında tutulan, gelişme fırsatı bulamayan sivil toplum 1945 yılında çok partili hayata geçiş ile birlikte büyük bir gelişme göstermiştir. İkinci

Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de toplumsal değişme süreci başlar. Çok partili hayata geçişin yanı sıra sanayileşmenin başlaması ve kırsaldan kentlere göçün yaşanması bu dönemde toplumsal değişimi hızlandırmıştır. Özellikle tek parti yönetiminin baskılarından bunalan Türkiye'de demokrasi özlemi ve sivil toplum isteği, çok partili hayata geçiş ile birlikte oluşan muhalefet tarafından etkin bir boyuta taşınmıştır. Tanzimat, İkinci Meşrutiyet ve tek parti dönemlerinde yeterince gelişemeyen sivil toplum 1945 yılından sonra gelişme göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi serüveninde bir dönüm noktası olan 1945 ile yine demokrasinin ilk kesintiye uğradığı tarih olan 1960 arasındaki dönem, demokratikleşme adına önemli gelişmelerin yaşandığı dönem olmuştur. Hem toplumsal hem siyasal hem de ekonomik alanlarda yaşanan gelişmeler, toplumun bütün kesimleri tarafından aynı tepkilerle karşılanmamıştır. 1954'ten sonra ekonomik alanda yaşanan sıkıntıların siyasal krize dönüşmesi Demokrat Parti Hükümetinin sivil toplum unsurları üzerinde kontrolünün artmasına hatta yasaklara ve kısıtlamalara neden olmuştur.

Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde 1945-1960 yıllarının yaşanan toplumsal değişim ve gelişmeler açısından büyük bir dikkatle incelenmesi gerekir. Bu dönemi inceleyen çalışmalarda sivil toplumun varlığı üzerine yapılmış çalışmaların azlığı bizi bu konuda çalışmaya yöneltmiştir. Çalışmamızda öncelikli olarak çok partili hayata geçişle birlikte bir anda sayıları artan sivil toplum kuruluşlarının neden tek partili dönemde neredeyse yok denilebilecek bir durumda olduğunu açıklamaya çalışacağız. Daha sonra 1945 yılında çok partili hayat ile birlikte sivil toplumun neden büyük bir gelişme içerisine girdiğini, Demokrat Parti iktidarı boyunca sivil toplum örgütlenmelerinin hangi alanlarda ağırlıklı olarak varlık gösterdiklerini, sivil toplum örgütlenmelerine yönelik çıkarılan yasalar ve yasa değişikliklerini, iktidar partisinin sivil topluma karşı tutumu ile 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nde sivil toplumun rolü konuları üzerinde durmaya çalışacağız. Kısaca 1945-1960 yılları arasında Türkiye'de sivil toplumun varlığı ve etkilerini incelemeye çalışacağız.

1. Tek Parti Döneminde Sivil Toplumun Varlığı Meselesi

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Cumhuriyet Halk Partisi, bir taraftan kendisini destekleyen kurumların kuruluşunu desteklerken diğer taraftan eskiden kalan dernek, vakıf, birlik, oda vb. sivil toplum kuruluşlarını ya kapatmış ya da ifa

ettikleri görevleri yerine getirmelerini kısıtlayıcı yasaklar getirmiştir. Başka bir ifadeyle, Cumhuriyetin ilk yılları sivil yapılanmalar açısından parlak bir dönem olmamıştır. CHP Cumhuriyete istikrar kazandırmak düşüncesinden hareketle, sivil toplum kuruluşlarına birtakım yasaklar getirmiştir. Türk Ocakları, Türk Kadınlar Birliği ve Mason Örgütleri bu dönemde muhalefetleri nedeniyle kapatılmış ve mal varlıkları CHP’ye devredilmiştir. Bu dönemde sivil toplum kuruluşlarının kapatılmasına iç karışıklıklar sebep olarak gösterilmiş, Takrir-i Sükun ve Hıyanet-i Vatanîye Kanunları ile bir dizi yasak yürürlüğe konmuştur (Alkan, 1998: 57). Dolayısıyla devlete karşı bir halk hareketi ya da siyasi iktidarı sınırlama aracı olarak sivil toplum bu dönemde toplumda görülmemiştir(Tuncel, 2005:717). Bu dönemde yeni yönetim şekli olarak Cumhuriyet düşüncesi gönüllü oluşumları hoş karşılamamıştır. Bu tür gönüllü birliktelikler gelenekselliğin ve irticanın hareketlenmesi olarak algılanmış ve eskiye ait olanları ortadan kaldırmak adına dernek, vakıf gibi iktidara karşı temeller sağlayabilecek sivil toplum örgütlenmelerinin ortadan kaldırılması veya kısıtlanmaları gereği duyulmuştur (Doğan, 2014:111).

1909 yılında çıkarılmış olan Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişiklikler ile CHP tarafından “dernek kurma hakkının sınırlandırıldığı ve derneklerin gözetim ve denetiminin hükümete bırakıldığı” görülmektedir. Kanunda değişikliklerin yapıldığı dönem, başta İstanbul ve İzmir olmak üzere farklı amaçlara sahip derneklerin kurulduğu, işçilerin “Amele Cemiyetleri” içerisinde örgütlenerek grevler vasıtasıyla varlıklarını duyurmaya çalıştıkları dönemdir. 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile derneklerin faaliyetlerde bulunmaları iyice imkânsız bir durum almıştır. CHP’nin sivil yapılanmalar üzerindeki kontrol çabası, 1927 yılında Partinin Büyük Kongresinde kabul edilen yeni tüzüğün 40.maddesi ile çok daha açık bir şekilde dile getirilmiştir. Bu madde ile iktidara yani CHP’ye dernek yönetimlerine doğrudan müdahale hakkı verilmişti. Bu tarihten sonra derneklerin özerkliğinden bahsetmenin mümkün olmamasının yanı sıra, yine derneklerin CHP yönetimine hizmet eden birer kurum haline dönüştürüldüğü görülmektedir (Öz, 1992:192). 1924 Anayasası’nın 79. maddesi, dernek kurma özgürlüğünün bir kanunla sınırlanabileceğini belirtirken, 1938 tarihinde çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile dernek kurma izne bağlanmış ve dernek kapatma yetkisi yürütme organına verilmiştir (Toksöz, 1986:374).

Tek parti yönetimi basını Kemalizm'i propaganda vasıtası olarak gören bir yaklaşım içerisinde olmuştur (Tuncay, 1986:212). Yönetim muhalif gazeteci ve yazarları (Yüzellilikler) yurtdışına sürgün etmiş; 1923 ve 1925 yıllarında İstiklal Mahkemeleri tarafından yürütülen soruşturmalar "basının yola getirilmesi" için araç olarak kullanılmıştır (Tuncay, 1986:212). Önce 1938 yılında Matbuat Yasasında yapılan değişiklikler, ardından 1940'da Matbuat Umum Müdürlüğü'nün Başbakanlığa bağlanması devletin basın üzerinde bir tekel oluşturmasının nedeni olmuştur (Toksöz, 1986:373).

Döneme siyasal partiler açısından baktığımızda, Cumhuriyet öncesi çok partili siyasal hayatla karşılaşmaktayız. Ancak Cumhuriyetin ilanının hemen ardından ve tek parti dönemi boyunca siyasi yapı örgütlenmeleri bakımından çok fakir bir görünüm ortaya çıkmaktadır. 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, güdümlü kurulan partiler olmakla beraber çok partili hayata geçişin ilk partileri olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Tuncay, 1989:245). 26 Eylül 1930'da kurulan ve aynı yıl kapatılan Ahali Cumhuriyet Fırkası, 29 Eylül 1930'da kurulmasına izin verilmeyen Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi ve kurulmasına izin verilmeyen Laik Cumhuriyeti İşçi ve Çiftçi Fırkası (Tuncay, 1989:273) çok partili hayata geçişte başarısız girişimlerdir. Tek parti döneminde dernekleşme, siyasal parti örgütlenmeleri, basın ve sendikalaşma ile ilgili hürriyetlerin tam anlamıyla uygulandığını söylemek mümkün değildir (Toksöz, 1986:373).

Cumhuriyetin kurulması sırasında ve sonrasında izlenen politikalar ile devlet ve parti bütünleşmesi sağlanmış, toplum ve devletin modernleştirilmesi ve bir milli devlet kurulması amaç edinilmiştir. CHP'nin tam egemenlik kurduğu 1926 yılına kadar sivil toplum kurumları etkili olmuştur. Fakat tek parti yönetiminin güçlü yapısı karşısında sivil toplum kuruluşlarının özerk alanlar oluşturamamaları, sivil toplum kuruluşlarının denetim altına alınmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca hukuki düzenlemeler yapılırken, sivil toplum kuruluşlarına özerk alanlar bırakılmamasına dikkat edilmiş, hatta siyasal iktidarı tamamlayıcı olmaları, devletin denetim ve etkisinde örgütlenmeleri ve faaliyetlerini sürdürmeleri sağlanmıştır (Alkan, 1998:115-116).

CHP Cumhuriyet rejiminin toplumun her kesiminde kabul görmesini sağlamak için parti-devlet bütünleşmesinden sonra toplumu dönüştürme çalışmalarına girişir, bu çalışmalar içerisinde rejim doğrultusunda köylünün bilinçlendirilmesi, halk-devlet yakınlaşmasının sağlanması ve rejimin halk tarafından kabulünü kolaylaştırmak amacıyla; Halkevlerinin kuruluşu en önemli yeri tutmaktadır. Halkevleri hükümetin ve partinin desteğiyle ülke çapında örgütlenmiştir. (Çeçen, 1995:307).

Tek parti döneminin modernleşme adına yaptığı bir diğer çalışma da Köy Enstitüleri olmuştur. Kırsal kesimden öğretmenler yetiştirerek köylerde ilköğretim sorununu çözümlenmek isteyen CHP, Köy Enstitüleri’nden yetişen öğretmenler aracılığıyla öğretmenliğin yanı sıra tarım ve ekonomi gibi konularda da kırsal kesimin eğitimini amaçlamıştır. Ancak Halkevleri ve Köy Enstitüleri kültür alanında yenilikler açısından önemli birer adım olmakla beraber geleneksel toplum yapısının direnci ile karşı karşıya kalmıştır (Çeçen, 1995: 30). Her iki girişim de topluma rağmen toplumu sosyalleştirme girişimleri olarak görülebilir.

Tek parti yönetiminde izlenen politikalar nedeniyle sivil toplum bir gelişme gösterememiş hatta Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında mevcut olan sivil toplum unsurlarına yasaklar getirilmiştir. Osmanlı Devletindeki modernleşme girişimlerinin başladığı 1800’lü yıllardan itibaren demokratikleşme ve sivil toplumun geliştirilmesi çabalarının sonucunda ulaşılan ve Cumhuriyetin ilanının ardından yaşanan tek parti dönemi, çok partili dönemin siyasal ortamını hazırlarken aynı zamanda sivil toplumun gelişme zeminini de hazırlamıştır.

2.Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti Döneminde Sivil Toplum

2.1.Çok Partili Hayata Geçiş

1945 yılı itibariyle dünya yeni bir döneme girmiş; İkinci Dünya Savaşı’nın da sona ermesiyle birçok ülkede demokrasi rejimi yayılmaya-kabul görmeye başlamıştır. Savaş sonrası barışın inşa edilmesi amacıyla Birleşmiş Milletler Teşkilatı Sözleşmesinde çok partili rejimlere geçiş öngörülmüştür. Türkiye’de bu yeni düzen içerisinde yerini almak için 1945 yılından itibaren çok partili hayata geçişi sağlayacak girişimlere başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye’nin ekonomisi daha da kötüye gitmiş ve yeni dönemde ekonomi politikasının amacı kalkınma olmuştur. Ekonomik kalkınma amacının gerçekleştirilmesi yolunda en önemli proje ise toprak reformu olmuştur (Aydemir, 2000;393).

1945 yılı Mayıs ayı ortalarında Toprak Reformu Kanunu Tasarısı ve 1945 yılı Menderes'in tasarımı eleştiren konuşması, Başbakan Saraçoğlu ile tartışmalarına sebep olmuştur. Aslında Yasa tasarısı ve Bütçe görüşmeleri CHP içerisindeki muhalefetin de su yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Daha sonra yapılan oylamada Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Emin Sazak ve Adnan Menderes ret oyu verdiler. Kanunun kabul edilmesinin ardından, altında Bayar, Köprülü, Koraltan ve Menderes'in imzaları bulunan "Dörtlü Takrir" önergesi Meclise verildi. Bu önerge ile "özgürlükleri kısıtlayan rejimi daha fazla sürdürmenin doğru olmayacağı, anayasada gösterilen hak ve özgürlüklerin artık tanınması çok partili bir siyasi hayata geçilmesi ve hükümetin denetlenebilmesi" talep ediliyordu (Erdoğan, 2011: 2).

Bu gelişmelerden sonra Menderes ve Köprülü Parti disiplinine aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle 21 Eylül 1945 tarihinde partiden ihraç edildiler. Hemen sonrasında Menderes ve Köprülü'nün ihraç edilmesini eleştiren Koraltan partiden ihraç edildi ve bu durum karşısında Bayar da önce milletvekilliğinden daha sonra 3 Aralık tarihinde de CHP'den istifa etti. Aslında Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım tarihinde Meclisin açılışında yaptığı konuşmasında bir muhalefet partisinin kurulması yönündeki isteğini dile getirmişti. İnönü'nün konuşmasından bir ay sonra Bayar istifasının ardından yeni bir parti kuracaklarını basına açıklamıştı. Cumhurbaşkanı'nın onayını alan Celal Bayar'ın başkanlığındaki grup 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin kuruluşunu resmen ilan etti (Erdoğan, 2011: 2).

DP'nin kuruluşu kamuoyu tarafından da memnuniyetle karşılanmıştı. CHP, yeni muhalefet partisine ılımlı yaklaşmakta ve yeni partinin hem hükümeti hem de yönetimi denetleyebileceğini düşünmekteydi (Ahmad, 1996: 26). DP parti programının CHP'nin programından farklı olmaması nedeniyle yeni partiye kurulduğu ilk günlerde şüphe ile yaklaşmıştı. Fakat DP'liler amaçlarının Türkiye'yi demokratikleştirmek olduğunu, Kemalizm'in ilkelerini yeni şartlara göre yorumlayacaklarını ve müdahaleci devleti sınırlayacaklarını, kişi hak ve hürriyetlerini geliştirmek istediklerini ifade ediyorlardı. Toprak ağalarının desteğine sahip olan DP, kısa bir süre içerisinde şehirlerde eğitimli kesimin yanı sıra burjuvazi ile entelektüellerin de büyük bir kısmını taraflarına çekmeyi başardı (Ahmad, 2006: 124).

DP kuruluşunun ardından yalnızca muhafazakâr kesimin değil liberal ve sol muhalefetin de desteğini almaya; tek parti yönetiminden memnun olmayan bütün halk

kesimleri tarafından kabul görmeye başlamıştı. Bu şartlar altında 1946 yılında toplanan CHP Olağanüstü Kurultayında İnönü’nün “Değişmez Genel Başkan” ve “Milli Şef” ünvanlarını kullanmaması ve tek dereceli seçim sistemine geçilmesi kararları alındı. Bundan başka CHP yönetimi, farklı alanlarda bazı yenilikler ve değişiklikler yaptı. Bu değişiklikler arasında Basın Kanunu’nda değişiklik yapılması, üniversitelere iç işlerinde özerklik sağlanması, Cemiyetler Kanununun değiştirilmesi ile dernekler için yeni düzenlemeler getirilmesi ve genel seçimlerin bir yıl önceye alınması vardı (Erdoğan, 2011:3).

Genel seçimlerin 1947 yerine 1946’da yapılması için alınan erken seçim kararı DP’liler cephesinde tepkiyle karşılanmıştı. Çünkü DP henüz yurt genelinde örgütlenmesini tamamlayamamıştı ve partinin ileri gelenleri bunda başarılı olamayacaklarını biliyorlardı. Bundan başka CHP’ye sadık bürokrasi de kendilerine karşıydı ve seçmenler ise çok partili sisteme şüphe ile yaklaşmaktaydı. Bu şartlarda gerçekleşen 1946 genel seçimleri CHP’nin zaferiyle sonuçlanmış, “fesat ve devlet baskısı karışmış” bir seçim olarak Türk siyasal hayatında yerini almıştır. Ancak 1946 seçimleri çok partili hayatın devamı ve sonrasında kurulan siyasi partiler açısından önemlidir (Ahmad, 2006: 125-126).

1950 yılı DP’lilerin yirmi yedi yıllık CHP iktidarına son verdikleri ve on yıl sürecek iktidar döneminin başlangıcı olmuştur. 1950 yılı Şubat ayı ortalarında seçim kanunu değiştirilmişti. Ardından iktidar ve muhalefet partileri, nispeten sakinleşmiş siyasi bir ortamda, ilk kez demokratik bir seçim sürecine girmişti. Oldukça yüksek bir katılımı gerçekleşen 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri DP’nin zaferiyle sonuçlandı. Seçim sonucunda CHP 3.176.561 oyla 69 milletvekilliği kazanırken DP 4.241.393 oyla 408 milletvekilliği, MP 250.414 oyla 1 ve bağımsızlar ise 383.282 oyla 9 milletvekilliği elde ettiler (Türkiye İstatistik Yıllığı, 2001: 189). Uygulanan seçim sistemi yani çoğunluk sistemi, CHP’nin aldığı oy oranından daha az milletvekili çıkarmasına neden olurken DP’nin büyük bir farkla seçimlerden galip çıkmasına ve iktidar partisi olmasına yol açmıştı. Böylece Türkiye Cumhuriyeti’nde kuruluşundan sonra ilk kez halkın tercihi yönünde bir iktidar değişikliği gerçekleşmiş oldu (Erdoğan, 2011: 5).

1945’ten sonraki yıllar demokrasi adına önemli gelişmelerin yaşandığı muhalefetin sesini duyurduğu ve bazen de iktidarın siyasetini yönlendirdiği bir süreç olmuştur. Özellikle çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye’de bir anda sivil

toplumun varlığının büyük bir gelişme içerisinde girdiğini görmekteyiz. 1950 seçimleri sonucunda Türkiye'nin ilk sivil cumhurbaşkanı da seçilmiştir. 1945-1960 dönemi demokrasiye geçişte önemli bir dönüm noktası olmuştur.

2.2. Demokrat Parti İktidarı Döneminde Sivil Toplum

1945 yılından önceki döneme baktığımızda tek parti yönetiminin uyguladığı politikaların da etkisiyle Türkiye'de sivil toplumun varlığının neredeyse yok denecek kadar az ve etkisiz olduğu görülmektedir. Ancak CHP'nin, 1945'ten sonra özellikle de DP'nin kurulmasından sonra - daha önce 1945 yılı Temmuz'unda işadamı Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi kurulmuştu fakat CHP tarafından siyaset alanında ciddi bir rakip olarak değerlendirilmemişti - siyasi partiler, dernekler, basın gibi sivil toplum kuruluşlarıyla üniversitelerde önemli sayılabilecek kanuni düzenlemeler yaptığı görülmektedir.

Çok partili hayata geçiş sivil toplumun gelişmesine büyük katkılar sağlamış ancak hoşgörünün yokluğu önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Demokrasinin çoğulcu bir yöntem değil de parlamentoda çoğunluğa sahip olmanın ve her istenilenin yapılabilmesi olarak algılanması çok partili hayata geçiş ile umut edilen demokratikleşmenin yerleşmesini engellemiştir (Doğan, 2007: 85). 1950'de iktidara gelen DP, özgürlükçü tutumunu sürdürememiş ve muhalefet üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Mecliste sahip olduğu çoğunluğa dayanarak özgürlükler üzerinde kısıtlamalar yapmaya başlamıştır (Kapani, 1993: 114). Bu duruma örnek olarak 1953 yılında çıkarılan "CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri Kanunu"nu vermek mümkündür. Bu Kanun CHP'nin tek parti yönetiminde hazinenin imkânlarını kullandığı ve mal sahibi olduğu, bu durumun ise siyasi partiler arasında haksız bir rekabete sebep olduğu gerekçesiyle çıkarılmıştı. Bu kanun, aynı zamanda Halkevlerinin kapatılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bir diğer örnek ise DP'nin radyonun hükümet tarafından parti propagandası için kullanılmasına yönelik eleştirileridir. Ancak kendileri iktidara gelir gelmez devlet radyosunu devlet tekeline alarak muhalefetteyken yaptığı eleştiriyi bizzat kendisi de yapmıştır (Tuncay v.d., 1997: 179).

DP'nin iktidara gelmesinden sonra, iktidar-muhalefet ilişkileri her geçen gün gerginleşerek artmıştır. Bu durumun DP'yi destekleyen köylü kesim ile ticaret ve sanayi alanlarında uğraşan, zaman içerisinde ekonomik açıdan güçlenen kesime

karşılık toplum içerisindeki yeri ve statüsü sürekli gerileyen CHP arasındaki gerginlikten söylenebilir. DP’nin demokratik rejimin gereklerini ihlal ettiğini iddia eden CHP, bu iddiasıyla bürokratların ve askerlerin desteğini sağlamayı başarmıştır. Bu ise siyasal hayatta bloklaşmaya sebep olmuş, bunun sonucunda ise mevcut bürokrasi ile sivil toplum örgütlenmeleri karşı karşıya gelmiştir (Doğan,2014:130).

Daha önceleri siyaset alanında muhatap alınmayan toplumsal gruplar çok partili hayata geçiş ile birlikte ve seçimler aracılığıyla siyasal hayatta kendilerine yer edinmeye başlamışlardı. Fakat bu durum, siyasal elitlerin ellerinde tuttukları ülkeyi yönetme tekelini kaybetmeye başlamasına ve daha geniş toplum kesimlerinin toplumu ilgilendiren kamusal problemlere eğilmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, bu geçiş sürecinde, Cumhuriyet rejimi taban tarafından kabul edilmeye; demokrasi düşüncesi de halk tarafından güncel bir konu olarak değerlendirilmeye başladı. DP iktidarı dönemi, demokratik yönden iktidar-muhalefet ilişkilerinde bir kalıcılık sağlayamamış ancak sivil örgütlenmelerin önemli ölçüde arttığı bir dönem olmuştur. Bu sivil örgütlenmelerin niteliğinin dönemin toplumsal yapısı hakkında bilgi verdiği de söylenebilir (Doğan, 2007: 86). Ancak kamusal ilginin artması ve sivil toplum örgütlerinin sayıca çoğalmasına rağmen söz konusu örgütlerin devlete hâkim olma düşüncesiyle ilerlediği görülmektedir. Bu da sivil toplum örgütlerinin devletten ayrılan çıkarlara yönelmediğini göstermektedir (Tuncel,2005:724).

2.2.1.Siyasi Partiler

1946-1949 tarihleri arasında 23, 1950-1960 yılları arasındaysa 14 olmak üzere bu dönemde toplam 37 yeni parti kurulmuştur (TESAV,2015). Bu partilerden yalnızca DP, CHP’ye ciddi rakip olmuştur. Milli Kalkınma Partisi (MKP), Demokrat Parti (DP), Millet Partisi (MP), Türkiye Köylü Partisi (TKP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Hürriyet Partisi (HP) ve Vatan Partisi (VP) diğerlerine göre daha uzun ömürlü olmuş ve kendilerine bir taban edinmişlerdir (Kaştan, 2011: 75).

Türkiye’de 1945-1960 yılları arasında kurulan siyasal partiler fikri temelleri açısından dört grupta toplanır. Bunlar: Batı ve ABD’nin etkisiyle kurulan liberal ve demokratik siyasal partiler; SSCB’nin etkisiyle kurulan işçi, köylü ve sol ağırlıklı siyasal partiler; İkinci Meşrutiyetten sonra kendilerini siyasal alanda gösteremeyen dini yönü ağır basan siyasal partiler ve son olarak da Mustafa Kemal’in devlet yönetiminin devamını isteyen siyasal partiler (Teziç, 1976: 279-287). Bu dönemde batılı devletler

İslam ülkeleriyle sınırı olan Müslüman Türkiye'yi SSCB'ye engel olmak amacıyla kullanılmak istenirken, SSCB ise batılı devletlerin bu isteklerini gerçekleştirmelerine engel olmak amacıyla işçi, köylü, sosyal devlet ve İslam kavramları üzerinden politikasını gerçekleştirmiştir. Özellikle İstanbul'da kurulan işçi partileri kısa ömürlü olmuşlardır. Bu partiler hiçbir zaman kitle ve sınıf partisi olamamışlardır. 1945-1960 döneminde bu kadar çok siyasi parti kurulmasının nedenleri arasında İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan aşırı devletçi politikalar ve halkın kurtarıcı bir parti arayışı da sayılabilir. Ancak parti sayısı başlangıçta oldukça çok olmasına rağmen, daha sonra, parti birleşmeleri ve bazılarının kitle partisi haline dönüşmemeleri, bu sayının azalmasına yol açmıştır (Kaştan, 2011: 77).

2.2.2. Sendikalar, Birlikler ve Dernekler

1945 yılı sonrasında CHP hükümeti, işçilere oldukça kapsamlı haklar tanımaya başlamıştır. 7 Mayıs 1945'te Çalışma Bakanlığı kurulmuştur. Hemen ardından yayın organları "Gün" dergisi ile haftalık "Gerçek" gazetesi olan Türkiye Sosyalist Partisi'nin kuruluşu gerçekleşmiştir. Sendikalar kurarak işçilerin örgütlenmesine ve işçi sınıfını oluşturma amacıyla yola çıkan parti, işçiler tarafından ilgi görmüş ve birçok sendikanın kurulmaya başlamıştır. Bir yıl sonra parti içinden emekle geçinenleri kendisine hedef kitle seçen Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) kurulmuştur. Parti, "Sendika" ve "Yığın" isimli yayınları çıkarmaya başlamıştır. Ancak CHP hükümeti, 16 Aralık 1946 tarihinde sıkıyönetim ilanından sonra her iki partiyi, sendikaları ve yayın organlarını kapatırken, üyelerini de tutuklamıştır (Kaştan, 2011: 78). Sıkıyönetim, aldığı bu kararlar ile bir bakıma Türkiye'de işçi sendikaları veya işçi hareketlerinin komünizm ile eş tutulduğunu da ortaya koymuştur (Tosun, 2001:271). 1947 yılında İşçi ve İş Veren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra aralarında Maden- İş Sendikası da olmak üzere 73 işçi, 4 işveren sendikasının kuruluşu gerçekleşmiştir. 1952 yılında ise bir işçi sendikası birliği olan Türk-İş kurulmuştur. 1958 yılı itibarıyla Türkiye'de, 394 işçi sendikası ve 18 işçi sendikası birliği mevcuttu (Tosun, 2001: 272).

Ülke içerisinde hızla gelişen işçi hareketleri, üniversite gençliği tarafından da destek görmüştür. Bu dönemde üniversite öğrencileri, işçi hareketlerini destekleyen eylemler yapmışlardır. Hız kazanan gençlik hareketleri sonucunda, 1945 yılında İstanbul'da "İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği", Ankara'da ise, "Türkiye

Gençler Derneği” ile 1946 yılında yine İstanbul’da “Üniversite ve Yüksek Okullar Öğrencileri Birliği” kurulmuştur (Kaştan, 2011: 78) .

1945 yılı içerisinde sanayinin geliştiği büyük kentlerde sendikaların kurulmaya başladığı görülür. Ankara’da “Ankara Teknisyenleri Cemiyeti”, “Ankara Şoförler Cemiyeti”, İzmir’de “İzmir Sanayi İşçileri Birliği”, “Tütün İşçileri Birliği”, Zonguldak’ta “Amele Birliği”nin kuruluşu gerçekleşmiştir. 1946 yılı Ekim ayında Fevzi Çakmak, Kenan Öner ve arkadaşları “İnsan Hakları Cemiyeti”ni kurmuşlar, hemen ardından CHP hükümetinin isteği ile Nihat Erim tarafından benzer bir derneğin kuruluşu gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Kaştan, 2011: 78).

Türkiye’de tek partili dönemden çok partili döneme geçiş sürecinde dernek sayılarında önemli bir artış göze çarpmaktadır. 1946 yılında dernek sayısı 733 iken, bu sayı 1950’de 2011, 1951’de 2470, 1955’te 7086, 1956’de 11368, 1960’da 18958 olmuştur (Toksöz, 1986: 272) . Dernek sayılarının bu kadar hızlı bir şekilde artmasında 10 Haziran 1946 tarihinde değiştirilen Cemiyetler Kanunu’nun payı büyüktür. Çünkü yapılan değişiklik sonucunda cemiyetlerin ve işçi sendikalarının kuruluşu serbest bırakılmıştır. Ancak 22 Aralık 1947 yılında çıkarılan bir yasayla işçi sendikalarının siyasal faaliyetlerinin yasaklanmasının ardından işçi sendikaları kapatılmıştır. Şunu da hemen belirtelim: 1947 yılından itibaren CHP, işçileri için sendikalar kurmaya başlamıştır ve 1947-1949 yılları arasında işçi sendikalarına maddi yardımda bulunmuştur. CHP’nin bu tutumu, sendikaların siyasete karışması sonucunu ortaya çıkarmıştır (Kaştan, 2011: 78-79).

1945-1960 yılları arasında bir devlet sendikacılığı döneminden bahsedilebilir. 1950’den sonra sendikalar Menderes’e bağlılık göstermelerinin karşılığında bir takım yararlar sağlamışlardır. DP’nin iktidar döneminde yalnızca bir grev gerçekleşmiştir. Bu grev, 1959 yılında Zeytinburnu Türk Çimentosu ve Kireci Anonim Şirketi Taşocaklarında gerçekleşmiştir (Gritlioğlu, 1965:336). Bu dönemde Menderes’e bağlılıklarından dolayı yarar sağlayan sendikaların yanı sıra 1955-1957 yıllarında birçok sendika, hükümetin faaliyetlerini engelledikleri için kapatılmıştır (Gritlioğlu, 1965: 140-153).

1950’li yıllar, Türk sanayisinin kalkınmasına önemli katkıda bulunacak olan özel sektör alanında gelişmelere sahne olmuştur. Özellikle bu dönem, özel sektörün kendilerine ait örgütlenmeler kurmak çaba ve isteğinde olduğu dönemdir. Bu istek ve

çabalar sonucunda “Ticaret ve Sanayi Odaları”, “Ticaret Odaları, Sanayi Odaları”, “Ticaret Borsaları ve Deniz Ticaret Odaları” kurulmuştur. 6 Şubat 1952 tarihinde ise, TOBB’ un (Türkiye Ticaret Sanayii, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği) kuruluşu gerçekleşmiştir (Aslan; Gül, 2004: 96).

2.2.3. Basın

1945 yılından itibaren Türkiye’nin iç politikasında önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Tek parti yönetimi tarafından muhalefet etmeleri nedeniyle yayınları daha önce yasaklanmış olan Tan, Vatan ve Tasvir- i Efkâr gazetelerine San Francisco Konferansı öncesinde yeniden yayın yapma izni verilmişti. Hemen konferans öncesinde bu iznin verilmesi, oldukça dikkat çekici bir gelişme olmakla birlikte basına karşı daha ılımlı yaklaşıldığının bir işaretiydi. Bundan başka Türk heyetinin San Francisco Konferansı’nda, Türkiye’de çok yakında çok partili hayata geçileceğini ifade etmesi de ilgi çekici bir gelişme olmuştur (Koçak v.d., 1997:134-135).

13 Haziran 1946’da Matbuat Kanunu çıkartılmıştır. DP’liler tarafından kanun tasarısı, anti-demokratik öğeler içerdiği gerekçesiyle çok eleştirilmiştir. Ancak 50. maddenin “...gazete ve dergilerin ancak mahkeme kararıyla kapatılacağı...” şeklinde değiştirilmesiyle, Matbuat Kanunu kabul edilmiştir (Kaştan, 2011: 83).

Matbuat Kanunu’nun çıkarılmasından önce ülkedeki mevcut ekonomik ve siyasal yapı ile işçi hareketlerinin yazıya döküldüğü “Görüşler” dergisi Zekeriya Sertel tarafından çıkartılmaya başlanır. Dergi, 1947 seçimlerinin erkene alınmasını DP’nin yanında eleştirir. Ardından, Tanin ve Cumhuriyet gazetelerinin politik yazılarından hoşlanmayan öğrenciler, CHP yönetiminin de desteği ile Tan Basımevi’ne, La Turgue gazetesine, Gün Dergisine ve Berrak Kitabevine saldırmışlar, tahrip etmişler ve bir daha yayın çıkaramaz duruma getirmişlerdir. Aynı şekilde Cami Baykurt ve Sabahattin Ali’nin çıkarttığı Yeni Dünya Gazetesi de 1945 gösterilerinde tahrip edilerek kapanmıştır. Sabahattin Ali daha sonra, Marco Paşa’yı yayımlamaya başlamış ancak yazıları nedeniyle defalarca tutuklanmıştır. 1945’ten sonra özellikle sosyalizm ve işçi yanlısı yazılar Söz, Anıt ve Yaprak dergilerinde yer almıştır. Bundan başka Hür Gençlik, Hür, Gün, Gerçek, Baştan, Yeni Baştan, Medet, Marco Paşa, Öküz Paşa, Nuh’un Gemisi, Beraber, Yeryüzü ve Nazım Hikmet gibi hükümete karşı ve demokratikleşme yanlısı dergilerin yayın yaptıkları görülmektedir (Kaştan, 2011: 83).

Çok partili hayata geçildikten sonra DP, muhalefet yıllarından başlayarak başta radyo olmak üzere kitle iletişim araçlarının CHP hükümeti tarafından tekel olarak kullanılmasını eleştirmiştir. CHP iktidarı döneminde hükümetin yayın organı olarak radyonun kullanılmasını eleştiren DP, iktidara geldikten sonra kendisi de radyoyu etkin bir şekilde kullanmıştır. DP özellikle 1950-1957 yılları arasında radyodan fazlasıyla yararlanmış, 1957 seçimlerinden sonraysa oy kaybına uğraması sonucunda radyoyu daha partizanca kullanarak, neredeyse tekeline aldığı görülmektedir. DP, iktidarı süresince radyoyu, muhalefetin bütün tepkilerine rağmen amaçları doğrultusunda kullanmaktan kaçınmamıştır (Albayrak, 2004: 389).

1948 ve 1950 yıllarında, yazılarında sürekli CHP’ye muhalefet eden Hürriyet ve Milliyet gazeteleri yayımlanmaya başlamıştır. Hürriyet ve Milliyet gazeteleri, DP’yi destekler bir tavır içerisinde olsalar da DP’nin gerçek yayın organları Zafer ve Kudret Gazeteleri olmuştur. Yine bu dönemde Ulus Gazetesi CHP’nin yarı resmi yayın organı olarak yayınlarını sürdürmüştür. DP iktidarının ilk aylarından itibaren hükümet üyelerine dansöz, hayvan ve başka yaratıklar şeklinde karikatürize etmesi, Ulus Gazetesinin sıkı takip edilmesine neden olmuştur. 1957 yılında Vatan Partisi’nin yayın organı olarak kurulan Vatandaş Gazetesi, ancak 3-4 sayı çıkartabilmiş ve ardından DP tarafından mahkeme kararıyla kapatılmıştır. DP iktidarı döneminde mahkeme kararıyla 811 gazeteciye hapis cezası verilmiştir. Gazetecilerin hapis cezalarından başka gazetelere de kapama cezaları verilmiştir. Ulus Gazetesi, 9 Nisan 1958’de bir hafta ve 3 Kasım 1958’de kapatma cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca 28 Mayıs 1958’de DP tarafından çıkarılan af kapsamında basın suçları hariç tutulmuştur (Kaştan, 2011: 84).

1955 yılından sonra basın mensuplarına çok sayıda para ve hapis cezaları verilmiş; 8 yılda 2324 basın mensubu hakkında soruşturma açılmıştır. Adalet Bakanı Esat Budaklıoğlu’nun açıklamasına göre bu sekiz yıl içerisinde, gazetecilere toplam olarak 144 yıl 8 ay 3 gün ve 418.629,60 lira para cezası verilmiş ve 9 gazete kapatılmıştır. 1956 yılında en çok ceza alan basın mensuplarının başında Akis Dergisinin sahibi ve aynı zamanda İnönü’nün damadı olan Metin Toker ile Akis Dergisinin çalışanları gelmektedir. 1957 seçimlerinden sonra basın üzerindeki iktidar baskısı daha da artmıştır. Devam eden yıllarda ise muhalefet yanlısı basın organlarına uygulanan kâğıt, mürekkep ve resmi ilan konularında kısıtlamalar sürmüştür. DP’nin basın ile ilgili problemlerini çözmek için cezalandırma yoluna gitmesi herhangi bir

çözüm sağlamadığı gibi DP ile basın arasındaki ilişkilerin daha da sertleşmesine yol açmıştır (Albayrak, 2004: 389-402).

Bu şartlar altında 1960 yılının Mayıs ayına gelindiğinde DP, “Tahkikat Komisyonu” nu oluşturmuş ve oluşturulan bu komisyon muhalefet ve basına karşı öne sürülen suçlamaları araştırmakla görevlendirilmiştir. Tahkikat Komisyonu çok sayıda gazete, dergi ve matbaayı kapatmıştır. İlgi çekici bir nokta ise 1960 yılına girildiğinde DP yanlısı Zafer ve Son Havadis gazetelerinin tirajı 70.000 civarında iken, muhalefetin, yani CHP taraftarı basının tirajı 1,5 milyona yükselmesiydi (Kaştan, 2011: 84-85). 1936-1950 yılları arasında basılan kitap sayısı yıllık ortalama 2.600 civarında iken, bu rakam 1960'ta 4.100'ün üzerine çıkmıştır (Karpata, 2012:187). Tüm bu yasaklara ve kısıtlamalara rağmen gazete ve kitap sayısının artması sivil toplumda bir canlanmanın olduğunu göstermektedir.

Muhalefet yıllarında basının özgürlüğünü savunan DP, bu süreçte basınla bütünleşmiş ve tam desteğini sağlamışken iktidara geldikten sonra bu durumu ancak birkaç yıl sürdürebilmiş, ardından kendisine yönelik eleştirilerin artması sebebiyle çıkardığı basın yasaları ile hem basının çalışma şartlarını zorlaştırmış, hem de basınla arasındaki ilişkinin sertleşmesine sebep olmuştur. Hatta DP'nin son yıllarında bu ilişki kopma noktasına gelmiştir. İktidarın en küçük hatalarının bile dönemin basın organları tarafından abartılarak haber haline dönüştürülmesi, Zafer Gazetesi dışında bütün gazetelerin muhalefete geçmesi, bu gazetelerde iktidar-muhalefet arasındaki ilişkilerin savaş şeklinde verilmesi, DP hükümetinin kamuoyu karşısında itibarının azalmasına yol açmıştır.

Her ne kadar toplumsal gerginlikler, politik tartışmalar ve göreceli ifade özgürlüğü etrafında gelişmiş olsa da 1950'li yıllarda çıkmaya başlayan gazete ve basılan kitap sayısı sivil toplumda canlanmanın ifadesidir. Gazetelerin 1945'te 300.000 olan toplam satış miktarları 1960'ta 1,5 milyona çıkmıştır.

2.2.4. Üniversiteler

Bir sivil toplum kuruluşu olmamakla birlikte üniversiteler, incelediğimiz dönem itibariyle oynadıkları aktif rol nedeniyle büyük önem taşımaktadırlar. Bu sebeple 1945-1960 dönemi içerisinde üniversiteleri ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun gördük.

Parti programında üniversite özerkliğine yer veren ilk parti, DP olmuştur. DP, üniversitelere verdiği değer nedeniyle kurulduğu ilk yıllarda üniversitelerdeki bazı aydınlar tarafından destek görmüş ve bir kısmı DP’den milletvekili olmayı dahi kabul etmişler; partide görevler almışlardır. Ancak DP’nin savunduğu üniversite özerkliği meselesi 12 Haziran 1946’da iktidar partisi CHP tarafından uygulamaya konulmuş ve DP kurucuları bu durumu kendilerine mâl etmişlerdir. DP iktidara geldikten sonra ise ilk yıllarda üniversiteler ile iyi ilişkiler içerisinde olmuştur (Albayrak, 2004:378-379) .

1950 seçimlerinden birkaç gün sonra Ankara Üniversitesi’nden bazı öğretim üyeleri Çankaya Köşkü’ne çıkarak İnönü ile görüşmüşlerdir. Bu davranış öğretim üyelerinin aktif siyasetin içinde olduklarının bir göstergesi olmuştur (Kaştan,2011: 81). 1953 yılında DP iktidarı bir yasa değişikliği tasarısı hazırlayarak “profesörlerin siyasi kuruluşlarda fiilen görev almalarının mümkün olamayacağı” maddesine tasarıda yer vermiştir. Yasa tasarısı, muhalefet çevresi tarafından üniversite özerkliğine yeni bir darbe indirilmesi olarak tanımlanmıştır. Kanun uygulamaya girmeden önce Nihat Erim, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ndeki görevinden istifa ettiğini açıklamıştır. Bu kanunun kabul edilmesinden 1 yıl sonra, 25 yılını ve 60 yaşını doldurmuş olan profesör ve yargıçların emekli edilebilmelerini sağlayan yasa yürürlüğe girmiştir. Bu yasa ile hükümetin din eğitimini eleştiren ve çocuğunun din dersi almaması için dilekçe veren Prof. Nuri Esen emekliye sevk edilmiş, ancak bir süre sonra görevine geri dönmüştür (Albayrak, 2004:379-380).

Uygulamaya konulan yasalar sonucunda DP iktidarı ile üniversiteler arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başlamıştır. Muhalefet yanlısı öğretim üyeleri iktidara karşı yazıları ve çalışmalarıyla aleni olarak DP’ye cephe almaya başlamışlardır. Bu öğretim üyelerinin arasında Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Hüseyin Nail Kûbalı, Prof. Turhan Feyzioğlu, Doç. Muammer Aksoy’ un isimleri ön sıralarda yer almaktaydı. Bu öğretim üyeleri Forum Dergisi’nde üniversite özerkliğini savunan ve kanunu eleştiren yazılar yazmaya başlamışlardır. Ayrıca öğretim üyeleri yaptıkları toplantılarda siyaset üzerine açıklamalarda bulunabileceklerini söylemişlerdir. Aynı toplantıda Prof. Turhan Feyzioğlu’ nun yaptığı konuşmada Demirci Efe’ nin “bir memleket ya ilimle ya zulümle idare edilir” sözlerine atıfta bulunarak “biz ilimle idare edilmiyoruz, zulümle idare etmek isteyenler evvelâ ilmin kafasını kesmek istemişlerdir” sözleri, iktidar ve yanlıları tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Albayrak, 2004: 380-382). Bu sözler aslında

muhalefet yanlısı öğretim üyelerinin iktidara karşı tutum ve düşüncelerini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

1945-1960 yılları arasında Türkiye’de üniversitelerin adeta bir muhalefet partisi gibi siyaset alanında önemli bir rol oynadıklarını görmekteyiz. Çok partili hayata geçiş sürecinde siyasal partiler, sendikalar, dernekler ve basın gibi sivil toplum kuruluşları üzerinde üniversitelerin öğretim üyeleri ve öğrencileriyle etkili oldukları ve bu kuruluşları yönlendirdikleri görülmektedir.

2.3. 27 Mayıs 1960 Müdahalesinde Sivil Toplumun Rolü

DP’nin iktidara geldiği 1950 yılından, askeri bir müdahale ile iktidarına son verildiği 1960 yılına kadar geçen 10 yıllık sürede DP iktidarının icraatlarını göz önünde bulundurduğumuzda karşımıza çıkan durum, iktidar-muhalefet arasında var olan sürekli bir çekişme ve bunun sonucunda iktidarın uygulamaya koyduğu sert önlemler olmaktadır. Bu dönemde devlet- toplum ilişkileri açısından bir değerlendirme yapacak olursak, devlet aleyhine bir hoşnutsuzluğun, memnuniyetsizliğin varlığından, devlet lehine de hoşgörü eksikliğinden söz edebiliriz.

1960 askeri müdahalesini iktidar ve muhalefet arasındaki kutuplaşmanın bir sonucu olarak kabul etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir, demokratik bir toplumda meşru yollardan iktidara gelmiş bir hükümetin anayasal olmayan yollarla iktidardan alınması da kabul edilemez bir durumdur. Gerçekleşen askeri müdahalenin nedenlerini toplumsal bazda da ele alıp incelemek gerekir. Ancak bu yapılabilirse sivil toplum ile ilgili anlaşılabilir sonuçlara ulaşmak mümkün olabilecektir (Doğan, 2007: 86-87) .

DP iktidarının muhalefete karşı icraatları, DP yönetiminin meşruluğunu sarsacak bir görünüm arz etmekteydi. Aslında hem iktidar hem de muhalefet ulaşılan bu noktadan sorumluydular. Muhalefetin bir takım sivil toplum kuruluşlarını da yanına alarak iktidara karşı başlattığı mücadele DP’nin siyasi alandaki hoşgörüsüzlüğü ile sonuçlanmış ve başta CHP olmak üzere kendisine karşı kampanya sürdüren muhalif kesimlerin faaliyetlerini araştırmak için Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. Buna DP iktidarı döneminde ekonomik nedenlerle mevcut durumlarından memnun olmayan ve DP iktidarı tarafından arka plana atılan aydın bürokrat kesime, ücretlerinin düşüklüğünden memnun olmayan askerler de katılınca (Tanör, 1994: 14). DP iktidarına karşı bir kamplaşma ortaya çıkmıştır. 1960 Askeri Müdahalesi öncesinde

CHP lehine toplum içerisinde iktidara karşı bir muhalefet güçlenmeye başlamıştır. Bu dönemde aydınlar ve öğrenciler tarafından başlatılmış olan sivil eylemler askerler arasında da destek bulmuştur (Doğan,2014:132).

DP’nin iktidar olduğu 10 yıl boyunca 1960 askeri müdahalesine kadar geçen süreçte göz ardı ettiği bir gerçek vardı. Bu gerçek, Cumhuriyeti kuran ve siyasal süreci de kontrolü altında tutan geleneksel asker- sivil bürokrat ve aydın kadrodur. Bu kadro, muhalefet tarafındaydı, DP iktidarı döneminde uygulanan politikalardan zarar görmekteydi. Bu durum karşısında DP’ liler, ellerindeki iktidarın emanet bir iktidar olduğunu ve cumhuriyetin asıl sahipleri olduklarını savunanlar tarafından geri alınabileceğini hesaba katmamışlardı. Aslına bakılacak olursa 1960 müdahalesinin temelleri tamamen oluşmuştu ve ordu, ülke yönetimini eline aldığını açıkladığında DP’ye verdiği iktidar emanetini geri almaktan başka bir şey değildi yaptığı. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Türkiye’de, devlet-sivil toplum ilişkilerinin esas belirleyicileri arasına asker daha etkili bir şekilde dâhil olmuş ve siyasal süreç üzerinde etki ve varlığını sıklıkla hissettirmiştir (Tosun, 2001: 276).

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden önce, özellikle 1945’te çok partili hayata geçişi takip eden süreçte DP iktidarına karşı CHP’nin etkisiyle ciddi bir toplumsal muhalefet ortaya çıkmıştır. DP’ye karşı gerçekleştirilen sivil nitelikli eylemler, DP iktidarı döneminde güç ve itibar kaybetmeye başlayan ordu içerisinde de destek bulmuştur. Yaşanan siyasal rejim bunalımına sivil toplumun da katılması ve destek vermesi, askeri müdahale sonucunu ortaya çıkarmıştır (Doğan, 2007: 87). Aslında askeri bürokrasinin Türk siyasal hayatının en önemli aktörlerinden biri olarak yerini koruduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ordu demokratik gereklerin tam anlamıyla oluşmadığı bir siyasal ortamda kendisini etkili konuma getirerek bir takım fırsatları kullanmaktadır (Doğan, 2013: 351). Bu durum 1960 Askeri Müdahalesi ile başlayan ve sonrasında birçok defalar gerçekleşen müdahalelerde de kendini göstermiştir.

SONUÇ

Türkiye, 1945-1960 yılları arasında siyasal bakımdan büyük değişimler yaşarken aynı zamanda toplumsal ve ekonomik alanlarda da bu gelişmelerle yüz yüze kalmış ve bu yıllar gerçek anlamda sanayileşmenin başladığı dönem olmuştur. Bu

değişim süreci sonunda Türkiye’de temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye doğru bir geçiş olmuş ve bu değişimin taşıyıcısı olan kurumlar ise sivil toplum kuruluşları olmuştur.

CHP hükümeti 1946 yılında Cemiyetler Kanununda değişiklik yapmış ve 1946-1950 yılları arasında karşısındaki güçlü muhalefet nedeniyle demokratikleşme adına birçok değişim gerçekleştirmiştir. Sendikalaşma hakkı, üniversitelere özerklik verme, basın kanununda değişiklikler yapma ve sansürü kaldırma, dernek ve cemiyet kurma izni verilmesi bu değişiklikler arasındadır.

1945-1960 yılları Türk toplumunda cemiyetleşme ve toplu hareket etme yönünde önemli gelişmelerin yaşandığı dönem olmuştur. 1957 yılı sonrası ise başta basın ve üniversiteler olmak üzere sendika, siyasal partiler ve derneklerin kendilerine karşı baskıcı bir yönetim sürdüren DP iktidarına karşı mücadelesi ile geçmiştir.

Tek parti yönetiminin baskıcı ve yasakçı uygulamaları nedeniyle gelişme imkânı bulamayan sivil toplum örgütleri, 1945 yılından sonra büyük bir sıçrama yapmış; önce çok sayıda siyasi parti kurulmuş, ardından sendika, birlik, oda ve dernek kuruluşlarında büyük bir artış olmuştur. Bu gelişmeleri Basın Kanunu’nda yapılan değişiklikler izlemiş ve sansürün de kaldırılmasıyla çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Bu gelişmeler 1945-1960 yılları arasında sivil toplum örgütlerinin sayı ve etkinlik bakımından ciddi bir önem kazanmasına sebep olmuştur. Hatta etkinliklerinin derecesi bu dönemdeki iktidar partileri CHP ile DP’nin politikalarını değiştirme ve yönlendirmeye kadar ulaşmıştır. Değiştirilen kanunları ve yeni kanunlar çıkarılmasını bu dönemdeki sivil toplum örgütlerinin etkileme güçlerine örnek olarak gösterebiliriz. Dönemin sivil toplum örgütlerinin ortak bir özelliği ise yönetime muhalefetlerini birer siyasi partiymişçesine yapmaları olmuştur. 1950 yılında DP’nin iktidara gelmesine kadar; CHP’ye muhalefet eden sendikalar, birlikler, basın ve üniversite bu tarihten itibaren DP’ye muhalefet etmeye başlamış, faaliyetlerinde muhalefet partisi CHP ile birlikte hareket etmiştir. Yani sivil toplum örgütleri söz konusu dönem içerisinde temsil ettikleri grubun menfaatleri doğrultusunda çalışmak yerine tam anlamıyla birer muhalefet partisi gibi etkinlik göstermişlerdir. Her ne kadar dönemin sivil toplum örgütleri bir siyasi parti görüntüsü arz etmiş olsalar da Türkiye’de sivil toplum kültürünün oluşması ve sivil toplum örgütlerinin güçlerinin ortaya konması açısından önemli bir yere sahip olmuşlardır. Ayrıca Türkiye’de 1945-

1960 yılları arasında sivil toplum örgütleri bakımından yaşanan gelişmeler sivil toplumun önemli bir toplumsal güç haline gelmesini de sağlamıştır.

KAYNAKLAR

- Alkan M. Ö.,(1998), “İstanbul’da Sivil Toplum Kurumları” içinde; Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’ lar, A. N. Yücekök, İ. Turan, M. Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul .
- Ahmad F. (1996), Demokrazi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Hil Yayınları, İstanbul.
- Ahmad F. (2006), Bir Kimlik Peşinde Türkiye, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Albayrak M. (2004), Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Aslan S.; Gül C. (2004) “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Baskı Grupları”, C. Ü. İİBF Dergisi, c: 5, s: 1.
- Aydemir Ş. S.(2000), İkinci Adam (1938-1950), c: 2, Remzi Kitabevi İstanbul.
- Çeçen A. (1995), Atatürk ve Cumhuriyet, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Doğan İ. (2007), “ Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sivil Toplumun Gelişimi (1945-2000)”, KHKA, Eylül 2007.
- Doğan İ. (2013), Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler, Genişletilmiş 3. Baskı, Astana Yayınları, Ankara.
- Doğan İ. (2014), Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Astana Yayınları, Ankara.
- Erdoğan M. (2011), “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945-1950)”, www.liberal.org.tr/incele.php?kategori=MTg=&id=NDIz, erişim tarihi: 14.03.2011.
- Giritlioğlu F. (1965), Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisini’nin Mevkii, c: 1, Ay Yıldız Matbaası, Ankara.
- Kapani M. (1993), Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Karpat K. (2012), Türk Siyasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kaştan Y. (2011), “Türkiye’de Demokratikleşme Hareketleri İçinde Sivil Toplum Örgütleri (1945-1960), <http://egitim.cukurova.edu.tr/efdergi/download/2006.2.32.58.pdf>, erişim tarihi: 15.02.2011.

- Koçak C. (1997), "Siyasal Tarih (1923-1950)", içinde; Mete Tunçay-Cemil Koçak-Hikmet Özdemir ve diğerleri, Çağdaş Türkiye (1908- 1980), 5.Basım, Cem Yayınevi, İstanbul .
- Öz E. (1992), Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Erdoğan T. (1976), 100 Soruda Siyasi Partiler, Gerçek Yayınevi, s 279- 287.
- Tanör B. (1994), İki Anayasa 1961-1982, Beta Yayınları, İstanbul.
- Toplumsal Ekonomik Sosyal Araştırmalar Vakfı (TESAV) (2015), Cumhuriyet Döneminde Kurulan ve Kapanan Siyasal Partiler, <http://www.tesav.org.tr/docs/derlemeler/siyasipartiler.pdf>, erişim tarihi: 22.07.2015.
- Toksöz F. (1986), "Dernekler", C.D.T.A., c:2, İletişim Yayınları İstanbul.
- Tosun G. E. (2001), Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi (Türkiye Örneği), Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Tunçay M. (1997), "Siyasal Tarih (1950-1960)", içinde; Mete Tunçay-Cemil Koçak-Hikmet Özdemir ve diğerleri, Çağdaş Türkiye (1908-1980), 5.Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Tuncay M. (1986), "Basın ve İstiklal Mahkemeleri", C.D.T.A., c: 1, İletişim Yayınları İstanbul.
- Tuncay M. (1989), Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), 2. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Tuncel, G. (2005) "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi", 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, içinde; Selahattin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ, Cilt 2, Aktüel Yayınları, İstanbul, s. 709-736.
- Türkiye İstatistik Yıllığı 2000. (2001),DİE Matbaası, Ankara.